

Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində insan şəxsiyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar və onların müasir vəziyyəti

Nəzakət Yusifova 

Açar sözlər: *şəxsiyyət, şəxsiyyət problemi, şəxsiyyət tərbiyəsi, Azərbaycan mütəfəkkirləri, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi*

Keywords: *personality, personality problem, personality education, Azerbaijani thinkers, history of Azerbaijani pedagogical thought*

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev “Mənəvi tərbiyənin təcrübəsi və aktual problemləri”nə həsr olunmuş konfransda bu haqda geniş məruzə ilə çıxış etmişdi. Məruzədə şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyinin formalaşdırılmasının istiqamətləri, məqsəd və mahiyyəti şərh edilmişdir.

Azərbaycan mütəfəkkirləri insanın şəxsiyyət kimi öyrənilməsinə xüsusi fikir vermiş, cəmiyyətin inkişafında şəxsiyyətin rolunu yüksək qiymətləndirmişlər. Azərbaycan xalqının təfəkkür sahiblərinin, sənət nümayəndələrinin yaratdıqları yüzlərcə əsərdə insanın yüksək şəxsiyyət keyfiyyətlərindən bəhs edilmiş, şəxsiyyət probleminin həllinin həyati əhəmiyyətini göstərmişlər.

Qədim Şərq mənbələrində şəxsiyyət anlayışı insanın daxili aləmi, zəmini kimi başa düşülür. Qarşı-qarşıya dayanan hiss və fikirlərin aşkarlanmasına, xeyir işlər görülməsinə çağırışa meyil özünü göstərir ki, bu məsələlərdə “Avesta” əsas mənbə rolunu oynayır.

Azərbaycan pedaqoji fikrində şəxsiyyət tərbiyəsinin əsas mahiyyətini xeyir və şər konsepsiyası təşkil edir. İnsan xeyir və şərin vəhdətini özündə birləşdirir. Qədim Azərbaycan pedaqoji fikri şəxsiyyətin mahiyyətini xeyirdə – yaxşı düşünməkdə, yaxşı danışmaqda (ünsiyyətdə) və yaxşı işlərdə (fəaliyyətdə) görür. Bu keyfiyyətləri özündə daşıyan şəxs əsl şəxsiyyət hesab edilir.

Orta əsr mütəfəkkirlərinin pedaqoji ideyalarında, xalqımızın qədim ədəbi abidələri olan “Oğuznamə”lərdə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında şəxsiyyətin mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasında, kamil insan tipinin yetişdirilməsində, xalq müdrikliyində öz əksini tapmış dəyərli pedaqoji fikirlərə nəzər yetirilmişdir.

Bütövlükdə şəxsiyyət problemi bir çox alimlər, o cümlədən filoloqlar, filosoflar, pedaqoqlar və b. tərəfindən tədqiq edilmişdir. Onlardan pedaqoji fikir tariximizin görkəmli nümayəndəsi professor Ə. Həşimov, Əjdər Ağayev, N.Kazımov, M. Mehdizadə, filosof Ə. Daşdəmirov, Ş. Qasımlı, N. Cərulla, K. Camalov, S. Xəlilov, R. Z. Xəndan, Ə. İbadoğlu, A.İsgəndərov, V. Osmanlı, S. Ş. Sadıqov, G. İ. Babaxanlı, N.Əzizova, N. Yusifova və b. tədqiqatçıları misal göstərə bilərik.

Prof. N. Kazımov şəxsiyyət probleminin tədqiqində və şərhində mübahisəli məsələlərin olduğu qənaətinə gəlmişdir. O, “Tərbiyənin elmi-pedaqoji əsasları” adlı monoqrafiyasını sırf

şəxsiyyət probleminə, şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasına həsr etmişdi. O, şəxsiyyətin formalaşması amillərini, bu amillərin qarşılıqlı əlaqəsini, şəxsiyyətin xarakterik əlamətlərini həyati misallardan istifadə edərək şərh edir, nəzəri fikri təcrübə ilə əlaqələndirirdi. Apardığı tədqiqatlardan N. Cərulla qızı belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, şəxsiyyət ayrı-ayrı adamların verdiyi tərbiyə yolu ilə deyil, bütövlükdə cəmiyyətin bu işlə məşğulluğu ilə yetişməlidir.

Akademik M. Mehdizadə, filosof Ə. Daşdəmirov, Ş. Qasımlının şəxsiyyət probleminə həsr olunmuş tədqiqat işləri sovet dövrü prinsipləri əsasında yazılsa da, şəxsiyyət millətlər və milli münasibətlər kontekstində tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatçı, filosof F. Qasımsadə tədqiqatları nəticəsində şəxsiyyətin təşəkkülü, formalaşması ictimai diferensiallaşma prosesi ilə, hər bir fərdin öz şəxsi hüquq və vəzifələri baxımından kollektivdən (təkin ümumidən) ayrılması, seçilməsi, fərqlənməsi ilə bağlı olduğunu qeyd edirdi.

Görkəmli Azərbaycan pedaqoqu Ə. Həşimov şəxsiyyət probleminə yanaşmada insanı əhatə edən ictimai məişət şəraitini, ailə mühitini daha qabarıq nəzərə alırdı. O, şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərən amillərdən irsiyyət, mühit, tərbiyə haqqında xalq fikirlərini təhlilə cəlb edərək belə bir nəticəyə gəlir ki, xalq irsiyyətin, mühitin, tərbiyənin də əhəmiyyətli dərəcədə rol oynadığı qənaətidədir. K. Camalov da öz əsərində H. Cavid yaradıcılığında şəxsiyyət probleminə yanaşmış, onu müasir dövr baxımından təhlil etməyə çalışmışdır. H. Cavid əsərlərində öz qədrini bilən, şəxsiyyətini qoruyan, insanpərvər, xeyirxah adamların ləyaqətinə hörmət bəsləyən, ən namuslu insan xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ədib nanəcib insanları pisləyir, yaxşı insanları təbliğ edir, onlara hüsnürəğbət hissi bəsləyərək başqalarını da bu cür olmağa çağırır. O, sərxoşluğu,

qumar oynayanları, əxlaqsızları tənqid edir, pis adətlərlə məşğul olan insanların aqibətinin pis bir vəziyyətlə sona çatacağını öz əsərlərində dönə-dönə təsvir edib, uşaq və gənclərin möhkəm və vicdanlı olmaları üçün səy göstərməyin vacib olduğunu bildirir. H. Cavid “Knyaz” əsərində Knyaz surəti vasitəsilə içkinin acı nəticələrini, pulun insanlar arasında dostluğu, yoldaşlığı pozduğunu göstərir, pis adətlərdən uzaqlaşmağı gənclərə tövsiyə edirdi. Pedaqoji fikir tariximizin görkəmli nümayəndəsi professor Əjdər Ağayev Dədə Qorqud irsinə yüksək qiymət verərək “Kitabi-Dədə Qorqud”un Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinin ən dəyərli qaynaqlarından olduğunu bildirirdi. Bu əsərdə böyük insanpərvərlik ideyaları, mənəvi ucalıq, qəhrəmanlıq və mərdliyə çağırış həkk olunmuşdur. Dədə Qorqud pedaqogikasında şəxsiyyətin keyfiyyətləri konkret olaraq göstərilir: Vətəni, torpağı, eli-obanı canın qədər sevmək və onu qorumaq üçün hazır olmaq; şəxsi mənafeyin güdülməməsi, hər şeyin xalq üçün edilməsi; aca çörək, yalına ayaqqabı, pulsuza pul vermək, humanist, xeyirxah olmaq; qan tökməmək, qonşularla dinc yaşamaq, mənəviyyatca təmiz, saf ürəkli olmaq; qadına hörmət və ehtiram bəsləmək; ana, ata haqqını Tanrı haqqı bilmək, onlara sonsuz hörmət və ehtiram, sədaqət göstərmək; cəsarətli, çevik, qorxmaz, güclü olmaq; gözəllikdən zövq almağı bacarmaq; dostla rəğbət, düşmənlə nifrət bəsləməyi bacarmaq; mərd olmaq, dostluqda ədalətli olmaq; şərtə sözsüz əməl etmək, söz və əməl birliyini qorumaq; ağıllı, tədbirli olmaq, düşmənin hiyləsinə uymamaq; qadının ailə, ər namusunu ölümdən üstün tutması və s.

Əjdər Ağayev öz tədqiqatlarında pedaqogika elminin inkişaf etdirilməsi məsələlərinə müasir aspektdən yanaşsa da, öz elmi tədqiqatçılıq, axtarıcılıq prinsiplərinə sadıq qalaraq tarixilik, varislik prinsiplərindən çıxış etmişdir. Özünün fundamental elmi tədqiqatlarında şəxsiyyətin mənəvi-əxlaqi, sosial-psixoloji,

etik-mədəni inkişafı daim ön planda dayanmışdır. Əjdər Ağayev şəxsiyyət problemini pedaqogikanın ən mühüm problemi hesab edirdi. O söyləyirdi ki, elm elə bir səviyyəyə yüksəlməlidir ki, qlobal düşüncəyə malik şəxsiyyətin formalaşmasına təsir göstərə bilsin, qlobal mühitdə yaşaya və fəaliyyət göstərə bilən şəxsiyyətin formalaşdırılmasına təsir göstərə bilsin.

Fikrimizi yekunlaşdıraraq qeyd etməliyik ki, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində insan şəxsiyyətinin öyrənilməsi ilə bağlı aparılan tədqiqatlar və onların müasir vəziyyəti daim öyrənilməli, araşdırılmalı və gənc nəsə çatdırılmalıdır.